

SIMONA ŠKRABEC

L'èmfasi en els espais en blanc

El turisme, metàfora d'una gran transformació

...die eingehängte Welt von Spiegelbildern
so wirklich wird, wie diese Dinge nie.

RAINER MARIA RILKE, «Quai du Rosaire» (1907)

El turisme s'ha convertit en un dels sectors econòmics més importants a escala global. Té un poder de revitalització que de vegades sembla màgic. Quina és, però, la seva mercaderia? Què es compra i què es ven, en aquest negoci tan lucratiu?

Per respondre aquesta pregunta intentaré abraçar el lapse de temps que coincideix —prou curiosament— amb la meua vida. Vaig nèixer el 1968 i sense gaire necessitat de justificar-ho, podríem dir que l'any 1968, ple d'esdeveniments històrics que mereixen comentaris a part, també ens pot servir de frontera per marcar el moment en el qual la vida privada va començar a canviar. En aquests cinquanta anys, el lleure s'ha convertit en un espai màgic que proporciona guanys fabulosos. Els que el consumeixen, volen tenir cada cop més temps lliure. I els que en venen, també els sembla que els seus clients mai no tenen prou vacances ni pot haver-hi cap límit a la inventiva de com sofisticar la manera d'utilitzar les «hores buides».

Simona Škrabec (Ljubljana, 1968) és assagista, traductora i professora de Literatura a la UOC. A hores d'ara és presidenta del Comitè de Drets Lingüístics del PEN Internacional. Ha publicat, entre altres, *L'estirp de la solitud* (IEC, 2002), *L'atzar de la lluita* (Afers, 2005) i *Una pàtria prestada. Lectures de fragilitat en la literatura catalana* (PUV, 2017). Una versió abreujada d'aquest assaig fou presentada a la VII Jornada Tècnica d'Espais Escrits (novembre 2018), a la Fundació Palau de Caldes d'Estrac

L'etimologia ens diu que les vacances són el temps buit, el temps que ens ha estat donat per a lliure disposició.

En comptes de discutir les condicions de desenvolupament que han fet possible les hores sense cap condicionant previ i que cadascú pot utilitzar per al gaudi o per al descans, preguntem-nos millor què esperen obtenir aquests milions i milions de viatgers vocacionals d'arreu del planeta pel temps, i per l'esforç, invertit en aquesta empresa.

En els últims cinquanta anys, el nostre món —límitem-lo per comoditat analítica a Europa, però el concepte és ben fàcilment extensible a altres realitats— ha canviat molt. El canvi més substancial és la desaparició definitiva dels racons inaccessibles. L'extinció de la vida rural tradicional, marcada pel pas de les generacions, per les feines cícliques, per l'estabilitat i per l'aïllament en una comunitat sense forasters, ja havia començat al final del segle XIX com una tendència imparable. Amb les dues guerres mundials i els sotracs que van suposar, els llogarets van esdevenir inhabitables. Una de les particularitats de qualsevol modalitat de guerra civil, tant la que va succeir a Espanya com totes les que es van desenvolupar arreu del continent sota la capa del conflicte mundial, és que ignora la línia de front i els exèrcits regulars, i penetra fins a l'últim racó del territori. Els espais abans aïllats, en què el temps corria amb un ritme secular, van esdevenir insegurs i sotmesos a la crueltat dels bàndols enfrontats. L'èxode cap a l'anonimat de la gran urbs, que tant va marcar alguns territoris europeus —i especialment Espanya— no és només explicable per raons econòmiques. La gent fugia de venjances i de la desesperació de no poder canviar-hi res. La postguerra, amb el seu ràpid desenvolupament, va clavar l'estaca definitiva. Els espais més apartats es van connectar o bé es van abandonar. Es va establir només una sola direcció de desenvolupament, l'asfalt i el ciment havien de substituir els camins enfangats i les teulades de palla o de pissarra.

La Guerra Freda va congelar per unes dècades el desig de comunicació, però amb la caiguda del Mur de Berlín, es van apartar tots els obstacles per començar a viure Europa com un territori disponible a tothom i completament abastable.

NOSTÀLGIA EN VENDA

Cap al final dels anys seixanta, els paisatges llunyans encara no havien estat descoberts, però la població ja s'havia alliberat del llast de la feina esclavitzant. En aquest primer moment de vacances institucionalitzades, l'impuls de tots els viatges era la descoberta. El turisme va suposar un conjur màgic de tots aquells perills que en la vida tradicional representaven les situacions incontrolables. Sortir de casa, exposar-se a les inclemències del viatge i acceptar el tracte amb els forasters, tot això

—de cop— era no només possible, sinó desitjable. Allò que tradicionalment era considerat un perill o almenys una innecessària provocació del destí, va esdevenir la prova iniciàtica ineludible. Tothom havia de deixar la seguretat de la llar almenys per alguna setmana i aventurar-se cap al desconegut.

El fet que la platja i l'alta muntanya fossin els dos destins més desitjats d'aquest primer període del turisme de masses confirmen que el *tertium comparationis* que va fer possible la retòrica de les vacances és precisament la noció de perill. Evidentment després de les dècades de domesticació, la platja avui ja no pot semblar a ningú cap mena d'espai obert, indefinit i perillós, on es conjuren les pitjors forces de la natura. Fins i tot la muntanya, quan fa bo i els remuntadors funcionen i la capa de neu fresca ha estat compactada com cal, sembla un sofà còmode i no un lloc exposat. Però a l'inici d'aquestes descobertes, els exploradors que s'hi aventuraven buscaven en aquests indrets precisament la sensació vertiginosa d'haver abandonat la seguretat de la llar, d'estar vivint una «aventura» i que la seva vida sí que hi corria perill. No en el sentit literal, és clar, aquest és precisament el quid de la qüestió. La transformació de l'esperit aventurer en un ramat dòcil d'estiuejants es va produir de seguida. No més començar a sortir de casa, tots aquests turistes novells ja exigien —sobretot!— les mateixes comoditats i seguretats que a casa. Aquesta necessitat de domesticació és, en gran part, culpable que els paisatges de tots els destins turístics hagin canviat tan radicalment. Allò que era natura salvatge és avui, en bona part dels casos, un indret ple de caminets marcats i sovint arranats. Allà on els vents de l'hivern trencaven els arbres centenaris, avui s'hi pot prendre el sol bo i fent glopets d'alguna beguda calenta. Allà on els pescadors perdien les vides i els patrimonis acumulats en generacions de sacrificis —pensem només en les novel·les de Blasco Ibáñez—, hi regnen els para-sols i les hamaques, sovint sota la mirada atenta d'un socorrista.

En molts països, la sorra de la platja ha estat parcel·lada en fragments minúsculs amb els quals es comercialitza apassionadament. El dret d'estendre la tovallola o d'estirar-se en una hamaca es lloga a preus desorbitats. L'espai públic i l'entorn natural han estat convertits en una mercaderia més i el seu ús es negocia a la menuda, molt a la menuda. Lloguem bicis per recórrer els carrers perquè sembla que pagant gaudirem de millors panoràmiques que anant a peu, lloguem cadires als restaurants no només per menjar, sinó també per veure una posta de sol o simplement per badar mirant la gent que passa carrer avall, lloguem el dret de passar per una carretera de muntanya, lloguem per hores les bicicletes estàtiques i les cintes de córrer d'un gimnàs, ja que a falta de natura també fan de bon substitut. Tot ha estat parcel·lat i embolicat amb el llacet dels somnis acomplerts —que és el que la mercaderia intangible necessita per poder ser venuda.

Comprem porcions de temps perquè pensem que unes quantes hores de lleure ens donaran un moment de distensió, de sortir de la rutina, de deixar-nos anar, de ser allò que no som en la quotidianitat.

L'any 1968 representa un moment d'il·luminació, un petit respir en el qual la serenor de la llibertat es va fer visible com una breu florida que es va acabar de seguida, precipitadament. Una rere l'altra, les utopies i les esperances de l'any revolucionari es van anar apagant. En un procés paral·lel, però, es va produir una transformació dels valors que, de tant veure-la, no en som gens conscients. Les utopies es van convertir en somnis fàcils d'obtenir, en una ridícula i insuficient versió de la llibertat individual. Col·lectivament fracassats, vam esdevenir engrandits fins a l'excés com a individus. I aquesta transformació, que no cal descriure gaire de tan evident com és, va tenir un impacte especialment gran en l'àmbit del turisme de masses.

En una assemblea de les Nacions Unides que es va celebrar al mes de novembre de 1966, es va decidir que el turisme era «el passaport per a la pau». I aquesta idea, en els anys i les dècades següents, s'ha aplicat a consciència arreu del planeta. No sé si la presència de turistes realment ha pogut impedir mai cap conflicte que s'hagi gestat en un territori, però en termes generals la sensació d'unes fronteres més transitables sí que l'hem acabat generant a través de totes les nostres il·lusions turístiques. El mateix any 1966, el número de persones que van emprendre un viatge de lleure es xifrava en 128 milions i aquest recompte feia rodar el cap als estudiosos que s'atrevien a confrontar el fenomen.¹ Avui, els números que fa només cinc dècades representaven el recompte mundial, ja no impressionen gens. Avui no són pas poques les ciutats que compten els seus visitants anuals per milions, milions de passavolants que es confonen amb la quotidianitat i resulten una presència constant als carrers i places, impossible de distingir de la vida autèntica. El turisme ha arrelat fins al punt que en molts indrets representa l'única possible manera d'imaginar el dia a dia.

Però els llogarets, també els més remots, han estat ràpidament descoberts. Províncies senceres han estat explotades pels *tour operators* d'una manera metòdica i cruel. La màgia de l'aventura no ha pogut durar pas gaire. Les vacances s'han convertit en una rutina, no sempre agradable. El descans obligatori ha estat ràpidament integrat en el pla de les feines cícliques. Tots els pagesos sense terra de l'era industrial hem de complir amb aquest anuari de tasques previstes. Aquesta doble pressió —la industrialització per un costat i la indústria turística per l'altre— ben

¹ Ludwig GIEZ: «El hombre kitsch como turista», dins Gillo Dorfles (ed.): *Kitsch. Antologia del mal gusto*. Traducció de Jaume Pomar, Barcelona, Lumen, 1973, pp. 155-174

ràpidament va acabar amb tota possibilitat de vida tradicional. La idea mateixa d'aïllament ha estat abolida. El lent passar de les hores, els espais coneguts i segurs on la gent es coneix i se saluda i es té estima i cultiva la complicitat són avui gairebé una quimera. Sabem que hauria de ser possible, però en la vida quotidiana més aviat poques vegades experimentem la sensació d'una comunitat cohesionada. El concepte de la *lonely crowd* —encunyat per David Riesman el 1950—² avui és una malaltia que afecta la població molt més enllà de les megalòpolis postmodernes. També els espais rurals coneixen, potser encara més durament, la sensació del desarrelament i la pèrdua de suport en el teixit social. I així, amb aquesta pèrdua de la pertinença, la indústria turística ha assolit un nou estadi. El producte estrella de la nostra època és l'exploració de la nostàlgia a gran escala. Allò que més ven i més es busca és la sensació de poder experimentar per uns dies la vida cohesionada i amable d'abans. Amb això tot Europa, i especialment els seus racons més tranquils, han esdevingut una destinació increïblement atractiva.

Arribem així al segon estadi de desenvolupament de la indústria turística, en el qual ja no cal prometre cap aventura. La gent viu en un estat d'estrès constant i en condicions prou precàries com perquè l'estabilitat i aquell aire d'abans s'hagin convertit en la mercaderia més cobejada. L'explicació de l'augment espectacular de visites que acaben a les petites i mitjanes ciutats europees no s'explica només per l'augment dels vols a preus baixos que utilitzen els aeroports secundaris o per les tecnologies d'Internet que han permès crear connexions entre l'oferta i la demanda per a poder traficar amb allotjaments en cases particulars. Deixem aquestes qüestions espinoses de banda i fixem-nos, de nou, en allò que mou aquests intercanvis. D'on sorgeix la febre de trobar un lloc agradable per viure per passar-hi uns dies badant pel carrer? Per què tantes persones estan disposades a pagar per passejar per una ciutat sense més? Els visitants s'embadaleixen en descobrir que poden anar a comprar roba al mateix carrer on es pot prendre també un cafè i anar a sopar quan caigui la tarda i comprar verdura fresca al mercat i admirar les finestres plenes de vida perquè en aquestes ciutats, enmig d'aquest amable brogit, encara hi ha qui hi viu la seva vida tranquil·la... Per què passa tot això? Com és possible que tot un estil de vida s'hagi pogut convertir en una mercaderia?

Allò que hem començat a vendre als europeus els últims anys és la vella, còmoda i senzilla urbanitat que en molts indrets del planeta —també en moltes parts del vell continent— ja és només una intuïció, un record vague. La nostàlgia del propi

² David RIESMAN: *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*, New Haven, Yale University Press, 1950

passat perdut per sempre té un atractiu irresistible. És la promesa que la gent podrà «comprar», o millor dit «llogar», un trosset de vida autèntica i assaborir-la amb la tranquil·litat que aquesta vida els pertany, que l'han adquirit, que és «seva» perquè han pagat per aquesta experiència única. La indústria turística a gran escala avui ven tot allò que la gent havia sentit a dir que era bona vida, però que ja no saben com aconseguir-ho.

És un negoci perillós, realment perillós. Ens comencem a adonar que després de les platges i les muntanyes, ara són les ciutats les que estan en el punt de mira. Moltes de les ciutats de mida mitjana, que havien conservat la seva calma durant tant de temps, ara inevitablement pateixen la transformació que a partir dels anys seixanta va afectar la costa mediterrània o els *resorts* alpins. Les que no sàpiguen imposar les seves pròpies regles de convivència, esdevindran espais buits amb centres històrics decoratius i museïtzats, i sucumbiran sota el pes d'aquest nou relat que compra i ven la il·lusió de pertinença.

ELS ITINERARIS ESCRITS

En un assaig de 1980, Michel de Certeau va establir la dicotomia entre els «llocs» i els «espais» que resulta especialment útil per comprendre la retòrica que hi ha darrere de tots aquests desigs de viatges i de llunyania. En aquest punt hem de començar a connectar la disbauxa i l'exuberància de l'era turística amb el llegat cultural, que és una part substancial d'aquesta moguda. Certeau pot ajudar-nos a aclarir les idees que sostenen els esforços per crear un patrimoni cultural, un patrimoni que voldríem visible i que està destinat a confirmar la nostra pròpia identitat. Esperem que aquest llegat cultural tingui alhora la capacitat d'atreure la curiositat dels forasters. Res no serveix tan bé per afirmar qui som com el fet que sentim cobejada la nostra identitat, que tot allò que posseïm pugui resultar un bagatge imprescindible de conèixer per a algú de fora.

Aquesta aparent contradicció s'explica fàcilment. La cultura i l'art tenen pretensió d'universals, en la seva mateixa naturalesa hi ha el desig de poder commoure qualsevol persona, de l'origen que sigui i de qualsevol època històrica. La cultura és l'única activitat humana que té la capacitat d'abolir les fronteres del temps i de l'espai. La seva més gran aspiració és precisament aquesta, establir valors que puguin tenir validesa en qualsevol context.

Diu Certeau que els «llocs» es defineixen per la impossibilitat de la presència simultània d'un mateix objecte. En un sol lloc no hi pot haver dues coses alhora. En un lloc, les presències s'arregleren l'una al costat de l'altra. Un lloc és on les coses són i perduren en la seva muda i immòbil presència. Les coses inertes, fins i tot les

coses mortes, «des d'un còdol fins a un cadàver», són allò que estableix el concepte de lloc com a tal.

Els llocs són necessaris per construir la cultura en el sentit més tradicional, aquella acumulació de «coses» que han de ser preservades al preu que sigui. Els «llocs de memòria» són a hores d'ara un terme prou consolidat. Representen una pràctica coherent. Igual com els cementiris, on mostrem el nostre homenatge als que ens han precedit a nivell personal, els monuments públics són destinats a teixir la memòria compartida a partir d'uns objectes incorruptes que ens transmeten la noció de poder vèncer el pas del temps. Tant les làpides privades com els monuments públics, igual com les piràmides o les esteles megalítiques marquen el lloc com una presència perpètua. En un lloc, les coses són. És així de simple, aquests objectes perdurables que no es modifiquen, ens volen transmetre la noció d'eternitat. Aquesta obertura cap a una dimensió perdurable pot ser tan complexa com ho són els poemes-objecte [*Dinggedichte*] de Rainer Maria Rilke. O bé tan simple com els records adotzenats que ofereixen a les hordes de turistes aquella espurna de temps coagulat que en la seva ingenuïtat pretenen poder comprar.

No només els monuments testimonien el passat col·lectiu, amb el qual s'espera que ens identifiquem, sinó també tots els museus i les galeries són un «lloc» segons la tipologia de Certeau, un lloc on els objectes perduren sense cap canvi, immòbils i inerts per sempre més. Tot culte a una obra d'art com un objecte insubstituïble i inimitable té la base en aquesta convicció que el nostre entorn és un «lloc» on cada cosa només hi pot aparèixer una sola vegada. L'originalitat només pot existir si pensem el passat com un «lloc», on la infinitat d'objectes únics s'arregleren un al costat de l'altre sense que importi qui els ha vist o utilitzat o de quina manera han influït les persones a través de la seva presència.

Els llibres poden formar d'aquesta mena de «llocs de memòria», si pensem en la seva acumulació a les biblioteques, on esperen coberts amb capes de pols quan ningú no els agafa dels prestatges, ni obre, ni llegeix. Els llibres no llegits són una imatge eloqüent per explicar el fracàs de la cultura només museïtzada. Els llibres, més que cap altra expressió artística, ens mostren la impossibilitat d'aquesta preservació a seques i de la creença que una obra d'art existeix fora del temps, no condicionada per l'ús que en fem.

Els «llocs» són una noció que permet oblidar que la nostra relació amb l'entorn és dinàmica, que ens concebem com a part d'un paisatge sotmès a canvis constants i que quan hem de descriure els nostres horitzons, veiem tot allò que ens envolta a partir dels nostres propis passos. L'entorn és moviment i nosaltres mateixos formem part d'aquests canvis constants.

La percepció de moviment converteix l'entorn en un «espai», segons Certeau. Tot territori és destinat al trànsit de les persones i a l'ús constant. Allò que ens envolta ho percebem no pas com un «lloc», sinó com un «espai». Si haguéssim de descriure l'habitatge en què vivim, la majoria optaria per descriure'l com un itinerari. Explicaríem com s'arriba d'una habitació a l'altra, descriuríem els usos i fins i tot les experiències concretes que ens lliguen a cadascun d'aquests indrets. Molt pocs —un estudi fet entre els habitants de Nova York que cita Certeau diu que només ho va fer un 3 per cent d'enquestats— veuen el seu pis com un plànol que indica la posició neutral de les peces i no dedica cap atenció a la relació que els seus habitants tenien amb elles. Som nosaltres els que insuflam vida als llocs i els convertim en espais viscuts, modificables, sempre diferents. Un espai no existeix sense haver estat concebut en la consciència d'algú.

El turisme ha afectat els espais molt més que no pas els llocs. Els museus, excepte quan es converteixen en alguna exposició que promet vivències excepcionals, han quedat arraconats i oblidats pels passejants incansables que ara s'han bolcat a explorar la nostra pròpia quotidianitat. La vivència ho és tot. Amb això els turistes s'han apropiat d'una vella tècnica de donar sentit a la vida. Cadascú d'ells s'ha convertit en un heroi de la seva pròpia autoficció. Cadascuna d'aquestes persones que veiem deambular pels indrets més inversemblants, armats amb el seu telèfon de butxaca i sabates còmodes, viuen dins del relat que estan escrivint amb cada passa que fan.

No és estrany, per això, que una de les grans innovacions en la descripció geogràfica del territori siguin els mapes virtuals que converteixen la superfície abans plana i immòbil en una superfície modificable. Els mapes són, com ja he dit, una col·lecció inalterable de «llocs», el mapa resumeix les presències fixes i estableix les relacions entre aquests punts constants. Els mapes virtuals, en canvi, no tenen res d'estable. Simplement lliscant el dit, amb un clic sobre la icona, els convertim en un «espai» que descriu el moviment, el moviment de nosaltres mateixos sobre aquest territori virtual. Els mapes que ara consumim predominantment són com aquelles descripcions dels apartaments novaiorquesos, un itinerari i no pas un plànol conceptual.

La descripció d'un itinerari individual té la mateixa estructura que els relats antics sobre els herois èpics. Integrant el territori en el seu relat individual, l'heroi es pot apropiat d'un espai compartit. En aquesta individualització de l'ús dels carrers, platges, muntanyes hi ha una perversió del concepte. En lloc de ser destinat a l'ús de la col·lectivitat, l'espai es transforma en una ficció que admet un únic protagonista. Els carrers, les platges i les muntanyes existeixen només si jo els visito,

si jo els trepitjo, si jo els converteixo en l'escenari de la meva aventura. El subjecte turístic viu l'espai com el paisatge destinat exclusivament a la construcció de la seva pròpia personalitat.

En aquesta transformació de la manera com percebem l'entorn, la literatura no és pas innocent. Santiago de Compostel·la i Ljubljana, dues petites, tranquil·les ciutats, que durant segles han guardat les seves bel·leses només per als visitants casuals, s'han convertit en les últimes dècades en un destí turístic cobejat. Sobretot en el primer cas, el culpable principal té el nom d'un autor literari, Paulo Coelho, que curiosament també va posar la capital eslovena al mapa del turisme literari dels *best sellers*. Gràcies a la seva novel·la de *Diari d'un mag* [*O Diário de un Mago*] de 1988, Santiago es va convertir per a molts en l'objectiu final d'un camí, d'un camí cap al autoconeixement i la transformació profunda, d'un autèntic pelegrinatge a l'antiga. I Ljubljana, sense haver-ho demanat, va ser marcada amb *Veronica decideix morir* (1998) com la ciutat on tenen lloc els suïcidis de persones que tenen una vida massa còmoda i que s'han tornat melangioses i febles de tanta abundància.³

Els individus alliberats de totes les constriccions, els turistes que poden permetre's no treballar i buscar nous estímuls arreu, que donin sentit a les seves vides, adopten de seguida les consignes més fàcils. Sense ser-ne en absolut conscients, segueixen el líder, volen ser guiats i són cecs per allò que impulsa els seus passos. Quantes novel·les com les dues que acabo d'esmentar també poden impulsar la gent a moure's, actuar, encara que sigui tan passivament com ho fan els turistes? Gràcies a la novel·la de Coelho, les figuretes dels templers, per exemple, es venen com un record autèntic del passat d'una ciutat que mai no va conèixer els cavallers de la creu. Els comerciants, sense immutar-se, adopten aquest recurs fàcil i lucratiu per nodrir aquesta imaginació exuberant dels viatgers que volen ser herois d'un relat comprovat.

Ljubljana ha convertit el seu petit, realment petit, insuficient, nucli medieval en un aparador *kitsch* que estremeix, sobretot als que la vam conèixer com una ciutat grisa, sempre un pèl trista, però humana i amable. Per sort, a diferència de la crida a fer de pelegrins, la invitació a fer de suïcides no va tenir gaire èxit, la gent tanmateix conserva la capacitat de compassió i no és possible activar-los en un mo-

³ La xarxa Galabra, sorgida de la Facultat de Filologia de la Universitat de Santiago està desenvolupant un projecte extens sobre aquesta qüestió amb el títol *Discursos, imatges e pràcticas culturals sobre Santiago de Compostela como meta dos Caminhos*; els resultats obtinguts fins ara són consultables a: <<https://redegabra.org/discursos-imagens-e-praticas-culturais-sobre-santiago-de-compostela-como-meta-dos-caminhos/>>

viment contra la mort voluntària. La possibilitat d'una desesperació última és una inquietud que apel·la massa directament, per això ningú deu tenir ganes d'anar a comprovar com són els indrets on han tingut lloc aquesta mena d'esdeveniments escrits en una novel·la.

Les obres literàries no són innocents. Els relats enceguen i confonen, tenen aquesta capacitat. La literatura pot convertir-se en la causa d'una transformació social devastadora. No passa fàcilment, és cert, no n'hi ha prou de tenir una idea per convertir-se en un èxit de vendes. Ni és evident tampoc que uns elements aïllats provocaran sempre unes determinades conseqüències. Engegar aquestes cadenes de transmissió simbòlica que fan moure els mecanismes ocults, no conscients, de moltes persones fins a convertir-los en una massa que es mou a l'uníson, és només una possibilitat remota que esdevé realitat ben poques vegades.

En canvi, la major part de la ficció ha creat un llegat literari que ha estat capaç de commoure'ns, de fer-nos més sensibles i més savis. Això és indiscutible. Però de totes maneres hem de ser molt, extremadament, prudents a l'hora de celebrar els èxits literaris que tenen la capacitat de transformar-se en accions que afecten la societat —com són aquestes dues novel·les que semblen haver estat escrites per posar en moviment els turistes àvids d'aventures simbòliques que recuperen els valors antics. Cap èxit de vendes, m'atreveria a dir, és simplement el resultat d'una escriptura àgil o d'un mecanisme de promoció efectiu. La literatura ven els relats i els relats tant poden encegar com poden il·luminar. En molts casos, fins i tot un mateix relat pot ser llegit d'una manera il·luminadora o bé pot servir com la pantalla més opaca. Per això és tan important la tasca dels intèrprets, dels divulgadors i dels mateixos lectors. Som nosaltres mateixos els que tenim la capacitat d'anàlisi i podem utilitzar-la per obrir-nos cap a la sensibilitat i la comprensió o bé llegir amb l'única finalitat de confirmar tots els nostres prejudicis, tot allò que ens fa pensar d'una manera excloent i tancada.

Molts llibres divulguen aquestes mitges veritats, com el camí de transformació personal, proposat per Coelho, que mastega els vells dogmes cristians —reafirmar les arrels cristianes del món «civilitzat» a través dels pelegrinatges massius o bé condemnar la desesperació i el suïcidi sense matisos possibles— i permet als seus lectors sentir-se superiors perquè pertanyen a aquell vell món, ara tan amenaçat per tota mena de «forasters». No és noble aquesta literatura, no transmet els valors atemporals, no ens fa més humans. Però tot i això, la podem llegir amb esperit crític per aprendre que fàcil que és posar la massa en moviment si trobem el filó d'idees que alimentarà el sentit de superioritat i d'exclusivitat. Podem rebutjar aquestes consignes i és absolutament imprescindible que aprenguem a

articular el nostre rebuig. Potser no podem aturar els moviments mitopoètics que poden adquirir dimensions globals com en aquest cas. Però això no vol dir que hem d'assumir els fets com una calamitat, com un fat inevitable. Els relats transformen les nostres vies, i el turisme en aquests cinquanta anys ha estat un dels mites més efectius, ha tingut un impacte més que visible. No cal que seguim per aquest camí de realització simbòlica, de camins d'autoconeixement tan falsos. És impossible impedir que la gent viatgi amb ganes de descobrir nous horitzons. Però el que sí que és possible és exigir més esperit crític en aquestes narratives que posen tanta gent en moviment.

També depèn de tots nosaltres quin relat sobre Barcelona, per exemple, posarem en circulació. Si serà fet de glòries antigues, boires i misteris diversos, serem nosaltres qui en patirem les conseqüències. En aquest sentit no és mala notícia que el gènere narratiu que sembla que més hagi arrelat a Barcelona encara és la novel·la negra. Almenys encara no hem renunciat a descobrir els entramats ocults i a afrontar el passat amb eines racionals. Més val, certament, fer de detectius que d'alquimistes.

L'ÈMFASI EN ELS ESPAIS EN BLANC

Els desplaçaments són l'activitat que més intensament ha marcat aquest inici del segle XXI. El contacte amb els forasters és ara diari, constant, ininterromput. Vivim en unes societats on els estrangers són la regla i no pas l'excepció. Per poder explicar-nos d'alguna manera aquesta ràpida transformació —que no és pas tan ràpida com tendim a pensar perquè mai cap comunitat havia viscut dins una vall tancada sense cap horitzó— dividim els desconeguts en dues categories que ens semblen del tot excloents, que no es poden barrejar, que són com la nit i el dia, ben separades, inconfusiblement diferents.

La primera categoria la representen els turistes, l'altra els immigrants. Els primers són uns visitants oficialment desitjables, però no pas poques vegades la presència massiva de turistes provoca reaccions d'irritació. Els habitants estables els perceben com una molèstia, el turisme resulta invasiu. Els visitants avui ja no tenen, almenys no a Europa, l'aurèola de provenir d'aquells indrets llunyans on la vida és més bonica que no pas aquí. La presència de turistes no desperta cap curiositat. No volem pas saber si realment són més rics que no pas nosaltres, ni com viuen, ni imaginar aquelles ciutats llunyanes d'on provenen. La dolça inquietud que podien suscitar les joves sueques amb la seva bellesa i la seva desimboltura als anys seixanta entre el jovent ofegat per l'estreta moral franquista em resulta difícil d'imaginar ara mateix al vell continent. Els visitants «rics» s'han fet transparents per als habitants de les regions «pobres». L'atractiu del turisme es basava també en la idea que només

la metròpoli visitava les províncies remotes i les il·luminava amb l'esplendor d'una vida fàcil, cobejada per tots aquells que havien de servir als visitants. Aquesta idea resulta a hores d'ara força insostenible. Per això, el turisme s'ha fet més molest, ha perdut el glamur, ha perdut el sabor d'aquella promesa d'una vida millor que encarnaven els turistes amb la seva mera presència.

Els immigrants són proclamats a diari com un problema a resoldre. Són un fenomen que resulta «indesitjable» per a la majoria, tant per a la població com per als governants. El fenomen migratori és percebut com alguna cosa que més valdria que no hagués passat mai. Hi ha qui sent compassió a causa de les condicions que han impulsat a l'exili tantes persones, d'altres ignoren tot patiment i giren el cap i parlen de la molèstia que representa la presència de forasters «inadaptats» en aquestes ciutats nostres tan ben cuidades, i encara més al camp, on aquests mateixos discursos s'entesten a no veure cap canvi des de l'edat mitjana.

Hi ha tantes inexactituds en tots aquests relats amb els quals volem reflectir la nostra pròpia quotidianitat que estremeix. Atribuïm un conjunt de característiques inamovibles, predeterminants, ben bé a la manera que denunciava Homi Bhabha com a «fixació d'estereotips», tant als turistes com als immigrants. Els apliquem aquella llei d'exclusió implacable que ha servit per a les pitjors discriminacions. No voler veure els individus, sinó els grups tancats que ens amenacen i han de ser tots ells expulsats com a conjunt.

En aquest sentit, la cultura té una importància cabdal perquè és a través dels llaços culturals que aprenem a veure'ns com una comunitat. A través de llocs de memòria, una nació aprèn a pensar-se com un llinatge. La nació pot unir elements ben diversos, tot depèn de la manera com construïm aquest relat que permet la integració i la identificació. Els contactes casuals amb els nostres veïns s'omplen de sentit quan comprenem que estem units en una densa xarxa de relacions que ens defineix i ens condiciona. Els objectes inalterables, els monuments destinats a perdurar, i els relats que els acompanyen, ens fan sentir units en una successió de generacions. La nació es postula com un ens que té la capacitat de preservar els records de tothom i teixir així les cadenes de causes i efectes que expliquen la lògica dels esdeveniments que ens han portat fins al moment present.

La noció de lloc, aquest concepte d'un indret ple d'elements inalterables que perduren, està íntimament relacionada amb la construcció de «comunitats imaginades». El cos nacional es pensa a si mateix com un «lloc», com una successió infinita de coses destinades a perdurar, una col·lecció de fets que expliquen el que som. La premsa diària i les novel·les, tal com va demostrar Benedict Anderson, són els dos elements clau que van permetre transformar el tràfec constant de les nostres

vides i la fragmentació inevitable de les experiències en un relat coherent, en una summa de constants, en la nació com un «lloc de memòria».

Pensar-se col·lectivament és possible perquè l'escriptura —sigui de ficció o bé documental, la diferència en aquest sentit realment no és substancial— ens ofereix la garantia que tot allò que hem pensat i el que hem sigut en un moment determinat es preservarà, com es preserven els còdols o els cossos sepultats. La voluntat de memòria ens uneix en un cos col·lectiu que anem creant entre tots. Per molt inestable, o fins i tot aleatori, que sigui aquest procediment, tots sentim la necessitat d'inserir-nos en un relat que tingui la capacitat de contenir-nos. Tota persona sent l'impuls d'assegurar-se una pertinença, de formar part d'un conjunt. Els «llocs de memòria» existeixen per donar-nos aquesta garantia.

És falsa la promesa, evidentment, res no perdura per sempre ni res és inalterable. Però com que la vida és pur moviment, ens arrapem a l'estabilitat com el naufrag a un rai al mig de la tempesta. La cultura, en el sentit més tradicional, és encara un illot al mig de l'oceà de canvis, on podem reposar i pensar el passat i el futur compartits. Aquests «llocs» els omplim d'objectes que són com una icona per als devots, uns objectes que tenen la capacitat d'obrir la mirada cap a allò que ens supera. Pensem aquests objectes com a guardians d'un passat i alhora com a garants d'un futur possible.

Fer el mapa real d'un territori coincidiria no només amb la mida del territori representat, com deia Jorge Luis Borges, sinó que aquest mapa seria el territori mateix. El projecte de fer el mapa d'un territori és, doncs, irrealitzable. També és impossible recrear el passat en tots els seus detalls. Com que la totalitat se'n escapa, tendim cada cop més a denunciar qualsevol intent de cohesió sintètica com una falsedat. El concepte de nació és una construcció, no ens cansem de repetir-ho. I la historiografia s'escriu a partir d'una arbitrària successió d'esdeveniments que deixen al marge tots els altres, etc.

És cert que s'ha abusat molt de la capacitat humana de síntesi i que molts dels relats s'han escrit amb llacunes hàbilment ocultades, on desapareixen els fets marginats i també totes les persones que s'han considerat massa insignificants per formar part de la narració compartida. Però la capacitat d'abstracció, la capacitat de crear uns conjunts conceptuals, és tanmateix imprescindible. Aquestes síntesis són manipulables, això també ho sabem. Però no ens podem pas permetre de perdre la capacitat de resumir i de conceptualitzar la infinitat de la vida.

La idea que hi ha objectes simbòlics que poden aturar el pas del temps mai no l'abandonarem. És inútil intentar-ho perquè és fins i tot bonic tenir confiança

que deixarem rere nostre alguna empremta. La cultura sempre té aquest punt de rigidesa, perpetua uns valors que s'han anat establint i clarificant i que la vertebrades de dins. No cal enderrocar ni el concepte de nació ni encara menys el de la cultura simplement pel fet que descansen sobre el procediment de síntesi. L'únic que cal és estar atents i evitar que mai no es petrifiquin del tot, i que ja no puguem intervenir-hi des de la nostra pròpia capacitat d'anàlisi. Hem de poder desgranar per què hem acumulat un patrimoni en forma d'aquestes sèries d'objectes que creiem que ens representen. Tot cànon ha de poder ser revisat a cada moment.

Els desplaçaments han transformat les societats en què vivim, aquesta sí que és una certesa indiscutible. La freqüència amb la qual ens movem d'un lloc a l'altre s'ha multiplicat. Les causes, però, són ben diverses, la facilitat del transport, però també les guerres i els conflictes, la curiositat més ingènua i el desig de saber irrefrenable, tot això ens impulsa a moure'ns, a conèixer el que no coneixem, a ser fins i tot allò que no som. I per què no?

Reconec que a mi m'agraden especialment les ciutats que reflecteixen aquest aiguabarreig on els que hi viuen no marxen enlloc perquè no els espanten pas els nouvinguts que mai deixen d'arribar. Dinant en un restaurant grec de Viena, per exemple, somric sota el nas pensant en el tram de propietaris de tota mena d'establiments d'alimentació que han fet possible que una ciutat a més de cinc-cents quilòmetres del mar tingui cada dia a les taules peix fresc que encara conserva la flaire del mar. Tots aquests grecs, italians, croats, bosnians, albanesos, catalans i espanyols, establerts en aquesta cruïlla de camins, vinguts de les costes del Mediterrani, tots aquests representants d'aquells paisatges assolellats que a les taules de Viena se somien dia rere dia, s'han integrat al paisatge humà i ara són ells els que el defineixen. Com deu ser la ciutat de Nova York per a un boricua? La primera vegada que vaig volar a San Juan, es va aixecar un espontani i, dret al mig del passadís, va començar a entonar a ple pulmó la melodia de «Maria, Maria, Maria...» Haguéssiu vist les mirades de mofa i d'irritació que va despertar el seu gest tan anacrònic i alhora ofensiu, d'un menyspreu difícil de creure!

Els indrets es transformen i s'adapten a les noves presències, aquesta és la seva naturalesa. Els «espais» són una noció dinàmica, com he volgut recalcar abans amb la detallada explicació conceptual. Per això només aquells que realment trepitgen els carrers poden participar en un relat que es construeix sempre de nou. Els «espais escrits» no són llocs petrificats que hem construït per guardar-hi les reserves necessàries per a la supervivència, per quan vinguin mal dades, com un rebost de queviures per als dies d'hivern. La cultura, per mantenir-se viva i àgil, necessita

sobretot l'atenció a la realitat que ens envolta. Des de les instàncies que tenim a disposició hem d'adonar-nos de la dansa incessant de transformacions i incloure dins d'aquest relat que ens connecta a tots les veus que han quedat oblidades. Quan hem de fer el mapa de qui som, hem de fixar-nos sobretot en aquelles regions on el paper queda en blanc, les regions no definides. Aquests forats als mapes conceptuals, capaços d'empassar-se llengües i pobles, persones i cases, fets i imatges, documents i crits, encara persisteixen. No és pot conceptualitzar tot, descriure tot fins al detall més ínfim. Per això la feina d'estructurar tot allò que sabem mai no s'acaba. Sempre de nou hem de tornar a les categories amb les quals descrivim la realitat i examinar-les amb atenció, amb cura, amb sensibilitat. Hi ha una responsabilitat enorme en aquesta feina de determinar què serà el llegat que ens representa. Els errors són inevitables, cert, però no n'hi ha cap de més greu que petrificar la realitat dins un cànon excoent. Mai ens podem permetre d'oblidar que estem treballant amb criteris i valors la naturalesa dels quals és el canvi, la capacitat d'adaptació i la necessitat de transformació. El concepte d'història de la literatura ha de correspondre a uns valors que hem d'estar disposats a explicar, i a defensar si cal. No podem donar cap d'aquests valors per suposats, la tradició no s'ha fet pas d'una vegada per totes, sinó que l'anem eixamplant i construint contínuament.

Les veus que no queden integrades en el mapa dels espais compartits no són només les veus dels nouvinguts, el repte no és pas tan fàcil com establir uns criteris d'inclusió políticament correctes. Són moltes les històries que queden arraconades, molts pensaments, moltes maneres d'escriure i d'indagar la realitat. Molts fets han estat sepultats sota capes d'oblit.

El principal propòsit de l'art és provocar una mirada de sorpresa, suscitar l'estranyesa. Llegim per tornar a veure tot allò que s'ha tornat massa habitual, invisible per a les nostres rutines apressades, per a la nostra sensibilitat tosca i atrofiada.

La conclusió és simple, cal arromangar-nos i fer feina. Hem de decidir què volem, com volem viure i com volem narrar el nostre entorn. Hem de trobar els «espais escrits» que ens representen i hem de ser audaçs en aquesta tasca, hem d'avançar amb els ulls ben oberts i hem de fer èmfasi en els espais en blanc dels nostres mapes. Entre una ciutat i una altra que estan dibuixades en un mapa hi ha més que la distància de quilòmetres dibuixada a escala exacta. Entre una ciutat i una altra hi ha poblets més petits i també cases aïllades. I encara menys podem oblidar que tots aquests espais simbòlics que dibuixem resulten tan importants perquè rere aquestes representacions hi ha persones. No n'hi ha prou només amb escoltar aquestes veus, donar-los alguna classe de visibilitat. La cultura és tanmateix una institució, no un fet espontani. Per això, cal aprendre a analitzar els nostres propis

espais en blanc. Cal furgar en aquells obliterats massa voluntaris que ja no som capaços de veure perquè hem normalitzat les absències.⁴

Rainer Maria Rilke, aquest mestre de la mirada que penetra rere les coses i les fa semblar vives, va escriure després de la visita a la bella Bruges el poema un fragment del qual encapçala aquest escrit. L'observador constata que el reflex de les cases a l'aigua quieta del capvespre resulta molt més impactant que les façanes davant seu.

Hem de ser conscients que el passat col·lectiu ens és inaccessible. El passat el podem pensar només com el passejant d'aquest poema que de sobte sent la presència d'un temps esvaït entre els carrers per on s'apressa a diari. La intuïció d'una vida que havia transcorregut ben bé pels mateixos espais on vivim és com el reflex de les cases al mirall de l'aigua. El reflex resulta més convincent que la presència objectiva dels edificis. Dins la tremolor de la superfície de l'aigua, el temps es reflecteix com un moviment, com una imatge incerta, que pot canviar de nou sense avisar. Aquesta capacitat de representar el pas del temps, tan substancial per comprendre els «espais», les coses no la tenen. La presència dels objectes és fins i tot massa evident, però només en l'instant mentre els observem, la mirada no pot atrapar-ne la transformació. Tot gerro un dia es trencarà, tot jersei un dia acabarà sent inservible, però no tenim la capacitat de veure aquesta degradació com un instant. Comprendre que totes les coses són peribles ho aprenem d'una manera racional, amb l'observació, l'experiència, l'anàlisi. Per això necessitem la poesia, la literatura, per poder pensar com canvia tot el que ens envolta.

És més fàcil recordar la bellesa d'una ciutat antiga que mantenir vius els records que parlen d'injustícies o de la impotència. «...els emperadors de Viena parlaven / francès amb els diplomàtics àgils, / italià amb les actrius encantadores, / espanyol amb el Déu infinit, / i alemany amb els servents sense educació: / però amb els cavalls parlaven eslovè», va escriure el 1969 Edvard Kocbek en un poema que parla dels cavalls de l'escola d'equitació espanyola de Viena, dels famosos *Lippizaner*, que es crien, encara avui, als estables de Lipica, una petita localitat a l'altiplà del Carst eslovè. A les nacions els agrada recordar les façanes majestuoses que reflecteixen com un mirall la vida benestant i rica, més que no pas el fet d'haver sabut tenir cura dels animals, encara que siguin tan inigualables com aquests cavalls esvelts.

⁴ Les reflexions d'aquest assaig són en gran part producte dels estimulants debats de la Tercera Trobada de la International Society for Polisistem Studies (ISPS), celebrada a Barcelona els dies 25, 26 i 27 d'octubre de 2018, amb la presència i participació d'Itamar Ever-Zohar. A tots els integrants del grup de recerca i els organitzadors agraeixo la possibilitat d'haver pogut formar part d'aquestes reunions

Dir i documentar la fragilitat és una de les característiques més importants de la literatura catalana. Els autors catalans sempre han sabut integrar dins els seus «espais escrits» la fragilitat, una fragilitat que ens fa extremadament forts perquè no tenim por que cap reflex inesperat pugui enterbolir l'èpica dels llocs de memòria. Gràcies al llegat literari, el nostre passat és complex i matisat, és un record viu, podem discutir i retocar tot el que sabem i adaptar els nostres valors a la realitat que ens envolta. La identitat catalana no és un dogma, intocable i alhora obligatòria en sentit que cal assumir tots els elements previstos com un tot, un tot indiscutible. Estem avesats a viure dins un aiguabarreig que mai no acaba de quallar, els corrents, els ràpids i els remolins formen part de la imatge que ens representa. La literatura catalana no ha construït una façana bonica, sinó que els nostres «espais escrits» reflecteixen la tremolor, la incertesa de la nostra identitat, de tot allò que som. El fet de ser capaços d'assumir-nos com un tot transformable és una fortalesa. Amb les lletres podrem continuar escrivint aquesta història que és només la nostra, però que ens connecta amb els altres. No cal tenir por de cap presència forana ni de cap passat encara no revelat mentre sapiguem com mirar-nos al mirall. ◀

BIBLIOGRAFIA

- BOURDIEU, Pierre (1994): «Espace sociale et espace symbolique» (1989), dins *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, París, Seuil, pp. 15-29.
- CERTEAU, Michel de (1990): «Pratiques d'espace» (1980), dins *L'invention du quotidien. Arts de Faire*, París, Gallimard.
- GIEZ, Ludwig (1973): «El hombre kitsch como turista», dins Gillo Dorfles (ed.): *Kitsch. Antologia del mal gusto*. Traducció de Jaume Pomar, Barcelona, Lumen, pp. 155-174.
- RIESMAN, David (1950): *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*, New Haven, Yale University Press.